

PARADOXONOK ABSZURD TORNYA

Elias Canetti: *Káprázat*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1985

A regény világába belépő csakhamar kellemetlenül érzi magát, ugyan-is úgy érzi, nem sokat tudhat meg a világot maga körül nem látó, világi dolgokról eleve lemondó, aggályoskodó, infantilis, munkáját „kínos óvatosságot” végző, a jelek szerint hibbant és visszataszító ember történetéből. Valójában a második fejezettől kezdve válik igazán érdekfeszítővé a regény, amikor az első fejezet különc tudósfigurája a házvezetőnő személyében visszatükröző felületet kap, s a kettejük egymáshoz való viszonyulásából kialakul a mű sajátos világnak koordináta-rendszere. Kiderül, hogy a szereplők egy komédia hősei, tulajdonságaikat az író nemcsak ironikusan kezeli, hanem karikatúrává is változtatja őket. Abnormálissá torzuló szenvedélyeik, rögeszméik fanatizmussá fajulnak, és egy abszurd színjáték rugóivá válnak.

A *Káprázat* 1932-ben keletkezett. Kiss Endre a polihisztórikus regények élvonalába sorolja. Az első világháború utáni értékvákuumban született polihisztórikus regények közt Canetti műve az egyetlen, amely kimondottan az érték önnön ellentétébe való átfordulásának ábrázolására alapoz. Alakjai a polihisztórikus regények sajátosságaival összhangban a kor reprezentáns, példaszerű figurái. Németh G. Béla szerint: „A vérfagyasztó és groteszk cselekmény egy jellegzetes értelmiségi magatartás tragikus csődjének foglalata. Ez a magatartás különben a két világháború közötti Közép-Európára volt jellemző.”

A *Káprázat* fabulája eseményességével, fordulatosságával a hagyományos regény cselekményének követelményeit is kielégíti. Ebben rokon egy másik polihisztórikus regénnyel, Döblin *Berlin, Alexanderplatz* című művével. De amíg ott a hagyományosságot a nyelvileg is elűtő betoldásrendszer és a kihangsúlyozott narrátorszerep töri meg a fabula szintjén, Canetti művében nincs ilyen formailag is kitapintható cselekménykiegészítés. A mű szövétebe beolvadva azonban mégis megelhető: a hősökre egytől egyig jellemző az ábrándvilág konkrét helyzeteteinek reálisként való megélése, megjátszása, a valóság megtoldása, a cselekmény megtoldása. A vágyott világ *elképzelt* jeleneteinek kitérőihez csatlakoznak azok a belső monológok, amelyek a hősök egymást félreértő, félreismerő feltevéseivel, *képzelt* tulajdonságaival foglalkoznak, s azokból bontják ki a bonyodalmat. (A hősökre olyannyira rácsukódik saját világuk, hogy gyakran folytatnak egymással párhuzamos szálakon futó, félreértésen alapuló, rövidzárlatos antikommunikációt.) A fabula megtoldásának sajátos esete tehát Canetti regényében is lejátszódik, s ez az anyag a szűzében nyer megformálást.

A regény főhőse, Peter Kien magántudós és könyvtárlajdonos egész életét a Kínával foglalkozó tudománynak, a sinológiának szenteli. Em-

berekre és önmagára nem fecsérli drága idejét. Karikatúraszzerű egyoldalúság és vakság jellemzi. Ősrégi „kéziratok sérült vagy elkallódott részleteire vonatkozóan annyi kombinációt agyalt ki, ahányat csak akart... Kínos óvatossággal, hónapokig tartó, lassú, már-már unalmassá váló mérlegeléssel, önmagával szemben a legnagyobb szigorral...” alkotta meg véleményét egy-egy betűről. Kien professzor munkájának és életmódjának groteszk abszurdítását hangsúlyozza az az értékcseré, hogy a könyvekkel bánik úgy, mintha emberek lennének (szenvedélyesen, gyengéden, körülményeskedően), az embereket pedig tárgyakként löki félre. A remeteélet korántsem jelenti azt, hogy Kiennek nincsenek érzelmei, csakhogy ezeket nem a szokásos okok váltják ki nála. Paradox módon nagyon is jellemzik a felfokozott érzelmi, érzéki, sőt fizikai reakciók: „iszonyodott a hazugságoktól”, „a pontatlanságtól hányingert kapott”, „heves vágy” sarkallja dolgozni, „irtózott a zajtól”, „undorodik... a mohó teremtményektől”, a könyvekkel való egyesülés mámore fogja el, ujjongott Therese pusztulásán, új könyvek után sóvárog, szorongása egyre fokozódott stb. Ezek az egzisztencializmusra emlékeztető beteges közérzet-megnyilvánulások a regény sajátos effektusrendszerében lényeges mozzanatokként térnek vissza. Kien egész léte értelmetlen: „betűragó” munkája önmagában is öncélú, hát még a miatta kialakított torz életmód s az engedmények: a bogaras passziók! Ezek a kis kedvtelések hatalmasodnak el, s csapnak össze feje fölött a házvezetőnővel, Therésével kötött házassága után. A komédia könyvedebb árnyain mind sötétebb foltokat hagynak Kien abszurdabbnál abszurdabb, egyre groteszkebb (immár) *kényszereselekedetei*. Végül az azelőtt minden percét fanatikusan beosztó tudós egész napját a tényigazságokat deformáló, enyhítő, eltakaró, lidércnyomásos pótcselekedetek haláltáncra tölti ki: szemlecsukósdit játszik, vakoskodik, hallucinál, káprázatok lát, tévhitekre épít szövevényes terveket. Nyilvánvalóvá válik a Kien képviselte, komoly, tudományos munka csődje. Minden a fonákjára fordul: a módszerek, a forma immár végképp értelmetlen tartalomra éli ki a pontosság üres szenvedélyét. Therese, a maga szüzességét is elzsugoriskodó, primitív, de ugyanúgy téveszmékben élő, elaggott cseléd a maga nemében Kien hasonmása, így a két korlátolt, fanatikus egymásnak rugaszkodása a tökélyig kristályosítja Canetti koncepcióját.

A **végletes kielégületlenségtől hajtott, mizérikus játék**, a normális cselekedetek abszurd láncolatát torzítása folytatódik a hősök különválása utáni kényszerhelyzetben is a könyv második részében. Az abszurdum itt már csak az irrealitásba oldva fokozható. A „fejkönyvtár” körülményes ki-be pakolása, a könyvügynök könyvekkel való táplálkozása a *fantasztikumba* csúsztatva jelképesse nagyítja az abszurd lét tényét, ugyanakkor aláhúzza az élet és a regény bohózszerűségét, konstruált játék jellegét.

Feltűnik Fischerke, a púpos törpe (az eltorzított, elferdített szabályosnak, helyesnek a megtestesített szimbóluma), aki szintén a tudós hasonmása. Ő is menekül a valóságtól (testének torz valóságát helyesbíti vágyott, normális valósággá). Nála azonban nem öncélú a kombinációk megalkotásának szépsége: a sakkjátszmák diadalmámora feledtetni el vele törpeségét: „... A játszmák közötti szünetekben viszont úgy bántak vele, ahogy alakjának dukált. A legszívesebben szünet nélkül sakkozott volna.” A valóság elferdítésének, annak a bizonyos vak-ságnak, keresztülnézésnek, semmibe vételnek a szükséglete Fischerkénél az önmagával való azonosulás előfeltétele. Fischerke öniróniával és jó humorérzékkel állítja feje tetejére a világot fizikai identitásának meg-
lelése érdekében: „Ő tudja, hogy egyenes, a népek meg azt hiszik, hogy puklís. Ő tudja, hogy milliomos, a népek meg azt hiszik, csóró.” Fischerke virtuóz mókamester, aki belemegy a komédiázásba Kiennél, s talpraesettségével egy délután erejéig sikerül is „rendes növésű emberként” azonosulnia vágyott énjével, hogy az álomvilág realizálása után a legdrasztikusabb valóság álljon rajta bosszút (gyilkosa kiigazítja a valóság fintorát: levágja a púpját). A törpe a *Káprázat* egyetlen rokonszenves és (paradox módon) normális hőse (nem tudja, Kien valóban „dilinós-e” vagy csak megjátssza), aki tisztában van önmagával és a világgal. De alkotóereje ellenére sem tud kisiklani a nyomorék valóság szorításából. Játékosságával, iróniájával ideig-óráig rászedi a tények világát, s bebizonyítja, hogy az emberi ítélőképesség viszonylagosságának eredménye, a *hamis tudat* és a *hamis öntudat* arányai mérhetetlenek. Az ő teremtet világa — a többiekével ellentétben — értékre-
remtő erőket rejteget magában.

Kien szolámának eszmei nézőpontját bizonyos vonatkozásokban Therese, Fischerke, a házmester, a tudós öccse s a kisebb figurák is felerősítik. Az öncélú, értelmetlen munka fanatikusan pedáns, mazochisztikus végzésében Therese és a házmester is csatlakozik Kienhez. Az embernek és az emberinek mindhármuk értékrendszerében nullával határos az értéke: vér, sebesült, halott láttán a tárgyak esetleges bepiszkításán, a pénz elvesztésén, az adódó pluszmunkán bosszankodnak. A humanitás annyira hiányzik belőlük, hogy még önnön testük iránt sincsenek részvétellel. Minden pozitív tulajdonság önmaga ellen fordul. A tettek (*valóság*) és a hangoztatott nézetek (*képzelet, tudat*) közti ellentét a paradoxon erejével forgatja meg a regény alap gondolatát. Canetti vérfagyasztó iróniával, páratlan nyelvi készséggel és képzelettel képes ábrázolni a hamis tudat tébolyá bomlását, az értékek helycseréjét. A világ, akárcsak Fischerként, Kienen is bosszút áll. Visszanyerve otthonát és könyveit nem képes felülkerelkedni emlékein, a valóság érintése halálos sebet ejt konstruált lényén.

A *Káprázat* alapeszméje erős és rendezett vonzástérben görgetett paradoxonok, ellentétek, kontrasztok mindvégig duzzasztott szövevényéből bontakozik ki. Canetti abszurd világa Kaffkával vetekszik.

CSÁNYI Erzsébet

MAGASEROTIKA

Mani Madhukar: *Kamatantra* (a szerelemjártasság művészetének tolmácsolása). Angolból szerbhorvátira fordította Miroszlava és Aleksandar Spasić. Trajna zajednica književnika i književnih prevodilaca VAJAT, Belgrád, é. n.

Az európai, kiváltképpen vallásközpontú vagy a szubkultúrára jellemző nemiségfelfogással végre egy vele szöges ellentétben álló, figyelmet érdemlő, méghozzá hindu kortárs író tollából (M. Madhukar 1942—). A jelenleg Delhiben élő, újságíróként tevékeny, rendkívül sokoldalú író (ír verset, drámát, novellát, tanulmányt, regényt, riportot, színházi esszét, filmforgatókönyvet) egy *tantrista* (óhindu szélsőséges vallásfelekezet) hitét képviseli ebben a külalakban is szép és vonzó könyvben, eredeti indiai műalkotások reprodukciói nyomán készült illusztrációkkal érzékeltetve, hogy az ember szüntelenül nyugtalanító mozgatóerejét, belső feszültségét, azaz életkedvét igen erősen felcsitított érzelmi állapotban, egyféle transzban, folyamatos módszerességgel kiváltott és hosszú ideig a kényszeret legmagasabb fokán egyensúlyozva, fegyelmezett tudatának testi irányítása alatt, saját legharsányabb nemiségében kiteljesedve oldhatja csak fel teljesen, ekképpen vetítve magát bizonyos fiktív közösségi együttlétbe minden élővel és a mindenség állandó lüktetésével, pulzálásával egyhuzamban, emberszeretétét megvalósítva, teljes értékűen megélve.

A nem mindennapi könyv mintegy praktikus útmutatóul — a kellő szexuális álláspont fellelésére, kialakítási lehetőségére és pontos meghatározására — egy kérdőívet is tartalmaz, összesen nyolcvankilenc kérdést, amelyre megfelelő önismeret és komoly nemi tapasztalat nélkül öszintén válaszolni sem lehet. Az a potenciális pár, aki testi érettsége mellett szellemileg is érett, azaz rendelkezik kellő önismerettel, s aki nemcsak külön-külön, de a mélyre ható kölcsönösség olykor kínos ódiomat is vállalva, érez magában kudarcotól vissza nem riadó bátorságot és nagy-nagy türelmet, hogy a legnemesebb érzelmeit próbára téve, utazásra vállalkozzon a *kamatantra* (magaserotika) különös világában, egyértelmű és egymással felcserélendő, gondosan áttanulmányozandó választ kell, hogy adjon minden egyes kérdésre. Mégpedig előbb ki-ki magában magának, majd külön-külön összevetve a válaszokat, s együtt